

ՄԱՏԵՆԱԾՈՍԱԿԱՆ

ԱՐԱՎՄ, Պատկերազարդ հոսքիս:
Իսկիր. Սիմեոն Գուպարիանց: Գիրք Ա. Նոյեմբեր, 1887: Ս. Պետերբուրգ. Ցպին. Ի. Ն. Սկորոխովսկի: 188 հրեմ: ե Յուսիկում 61 հրեմ:

Արտո Կանուանակ անցեալ տարւոյ վերջն Պր. Ս. Գուպարիանցի խմբագրութեամբ Պետերբուրգ. հրատարակուող պատկերազարդ հանգեան, որ մեր գրաւորաց յուրը ուշագործեան արժանի է: Ինչ քանի վնայ պիտի ճառէ այդ թերթին, կը հարցունէ մարդ երբ նոր թերթի մը ծննդեան աւետանն աւանդ: Ահա Արտոի նիւթն, վախճանն եւ ողորդութիւնն: «Արտո» բարոյական պարտականութիւն է համարում բոլորեակ Ցանկատանի հայ ժողովորդի վիճակի ուսումնասիրութեան վերայ աւանանակեալ ուշագործութիւն գաղափար... Արտոն նոյնպէս հետեւելու է այլ երկրներում ջրուած հայերի բարոյական եւ կրթական վիճակը ուսումնասիրելու, կարողացածին չափ ճիշտ եւ մանրամասնօրէն, Միով քանի՜ Արտոի նպատակն է՝ աւանանակել, «ուսումնասիրել ինչ որ շին անում» տաճկահայաստան հայերի 25 թերթից բաղկացած մանուկն, եւ նորան ղեկավարող հրապարակախօսները, — Ինչ վայր՝ թէ անունը այնպէս յարմար չեղեալով սմանց՝ որ կուզեն անուանեն երախային բնոյթին ու արիւնքին ինքը գուշակել: Թերթի մը կարեւոր կէտերն եւ արտաքին կերպարանքն եւ ներքին արժէքն: Այլն աննշան երկրորդական բան է: — Զատնը հասագործեր:

Միայն ներքին հոս Արտոն անուան վնայ հարեանցի խորհրդածութիւն մը:

Դասական մատենագրութեան վարժած Հայուն, նաեւ երախայն պոետներէն հեռու բնակող արեւէ ազգային մ'ականջող շատ տարօրինակ կը հնչէ՝ նոյն յաղթ հայ գեան՝ այսպէս օտար (Արտոն, Атаке) անուամբ ի հանգեալ ելած. — եւ կը հնչէ պնդած օտարանայն՝ որչափ հայերէն գրութեան մէջ Վաղարշտ անունով զմեր Վաղարշի: Սակայն մեր զարմանքը կը չափաւորուի միայն այս պարագային նկատութեամբ՝ որ տեղացիք, ինչպէս ստուգած ենք, շատոնց ի վեր ընկի ազգային բառը թողած՝ միայն օտար Արտոն անուամբ կը կոչեն եղբի իրենց մօտաւոր գեան. վնայ է այնպիսի զմայլման արհեստ կրկնաւն Մարջ Արտոի անհրաժեշտ: Անշուշտ խմբագիրն ալ մեզի կարեկէկ էր, երբ ի սկզբան յայտարարութեանց մէջ ետքով Կանուաներ իւր հանգեալ՝ ըստ ընդհանուր ընկալելով գրաւորական սովորութեան, որով ոչ միայն հրապարակական թերթի էր, այլ եւ հրապարակական շէնքեր, գործաւորութիւնը, ընկերութիւնը, միջոցն նաեւ նաեւ, եւ այլն՝ հին գրական անուններ կ'անուանէ: Բայց յետոյ այլով թանկանանալ տեղի տալով՝ յայնձն է տաւած Արտոն անունաւորութիւնը՝ իրեն «աւելի արտի մտ» և «աւելի ժողովրդական»:

Սկորոխովսկի տպարանն՝ որ միշտ մաքուր եւ բնորո տպագրութիւն բնոյթն է աղբիւս, իւր կողմանէ պատուած ամեն ճիշդ թափած է, եւ յաւելող արգեամբ ալ պատկան: Ընտրած է արհիւթ ուղի, մեծկակ գիր, եւ մաքուր ալ տպած՝ ազատ ընդհանրապէս տպագրական սխալէ, եթէ ի յոց առնուա՞ն (եր. 20) Այնիւրայ քաղաքին տրուած 42,000 բնակիչն, որ թերեւս ըլլալու էր 24,000, կամ մանաւանդ՝ ինչպէս յաղորդող խօսքերը կը ջուրցենն՝ 12,000, եւ ուրիշ քանի մը շնչին տպագրական անխուսելի վիթխարներն: Պատկերներն՝ թուով ութ, ընդհանրապէս բաւ են, սակայն վնայս փորագրութիւնները շատ խելջ աստիճանի մէջ: Երբ մնիք ալ պիտի վնայելիք Անգղիոյ մարտար փայտի փորագրութիւններն, որ այն արուեստագործու սիրելի վերտին նորագլէն ետեւ գեւ. այսօր արուեստին առաջնորդն է: Երբ մնիք ալ պիտի կարենա՞նք վնայել տալ աղբին Գերմանիոյ հիւսնային փորագրութիւններն, որ արդէն իւր առաջնորդին հետ միջման մէջ է: — Այսչափ տպագրութեան մասին:

Նիւթից կարգաւորումն ու բաժանումը թերթի մ'արտաքին տեղերն հետ սերտ յարաբերութեան մէջ են, սակայն երկուքն ալ ոչ թէ տպագրութեան՝ այլ խմբագրութեան գործունէութեան օճամանագին մէջ: Խմբագրութիւնն յայտն մասին ոչ միայն մտադիր ըլլալու է իւր խմբագրական սկզբանց՝ որոնց համեմատ իւր նիւթերը գտաւորէ եւ բաժանէ, այլ եւ թերթին արտաքին տեղերն ու սիրունութեան:

Ռուսէ ընթերցողի յօրինուածական (syntagmatique) բաժանումն անհրաժեշտ է, ինչպէս տաւարականի մ'անծանօթ քաղաքին մէջ առաջնորդ, աշակերտի մը՝ ուսուցիչ: Երբիտուականութեան մամր նիւթերն այնպէս ընթերցողին միայն կը տուգործին, որ գծաւարտ կրնայ այլ եւս մոնալ: Երբիտուականութեան բաժանումն ունեցող թերթը մի անգամ տեւողի գիտէ թէ յաղորդ թուին իւր բաղձացած կամ կարգաւոր նիւթին ուր է, եւ պետք չունի նիւթերը կամ ցանին ալքէ անցնելն: Իւրաքանչիւր ոք, մանաւանդ ուսումնականն, թերթին մէջ իւր յառուկ լրատան կամ խօսարանն ունի, որմէ դուրս բառ մ'ալ շատ անգամ ինչ չ'ուզէր: Այն, շատերուն՝ կ'ուզէր ըսե՛ք՝ քմահաճայքն (caprice) է պիտի, որ ըստ ինքեան գովելի ալ է, Այս կրկնանք մասնաւոր իւր Բ. Գրքին մէջ մասնագիր պիտի ըլլայ, եւ Մալի (1887, Թ. 141) քննադատն երկրորդ անգամ իրաւունք պիտի չունենար կրկնել, թէ «Արտոն ալ աւելի ընկնող պակասութիւնն էլ այն է, որ չունի յօգուածների որոշ գտաւորութիւն, չունի բաժիններ, եւ կարեւոր մէկը միւսի յետեւից տպւած են այն բոլորը, ինչ որ ձեռքն է ընկել, ինչ որ պատահել է, Այսպէս՝ Ա. Բ. ... վերագրիներու տակ, զոր ընթերցողը կարծի թէ բաժանումը մըն է, հինգ իրարմ բաւարովին անխախ յօդուած Արտոի սկիզբը կը դրուի, որոնց մէջ միւսութեան ուրիշ կայալ ոչ չեն գտնուի՝ եթէ ոչ վերջին յօդուածին տակ դրուած է Գ. օտարագրութիւնն: Այսպէս հայկերալու է ուրիշ ամեն յօդուածներուն համար ալ:

1 Այսպիսի անունակրութիւնը եւ այլման ժամանակ՝ Lutetia (Գաբրիւ), Viadobona, (Վիճնա) Tergeste, (Թերեստ) Bavaria, Inter, եւ այլն եւ այլն:
2 Թեւ Արտո, Գիրք Ա. Գրք 155:

Գրեթե չարքին ընթացիկ եւ անընդհատ հոսանքն ընդհանրապէս աւելի համոզի եւ այսպէս քան յաճախ ընդհատապէս պարտաւորութիւններն ու յագուածներն։ Եւ սակայն մտաւորական շնչարգելութիւն ունեցող ընթերցողն կարճ պարբերութիւններ կրկնապէս կարճապէս յօգուածները, թէ թէ եւ ուստիստմամբ իր ինքն ինքն անընդհատ համար։ Սկսեալ թէ մեր ընթերցողաց մէջ մեծ խռմբն այս կարգէն է, որ ազգային լրագիրք ընդհանրապէս վերջին ոճն ընտարեալ են։ Այս նկատմամբ մտադրելուց ըլլալու է՝ որ երբ լրագիր մ'աւելի ուսնալ դատուն ընթերցանութեան պիտոյ յանձնուի, աւելի երկայն հաստատունքը զրուին, իսկ երբ հաստատել ժողովրդեան սահմանեալ է, կարճ եւ պէսպէս։ Արեւոյ իւր ընթերցողներն յայտն լաւ անցնայ եւ։

Համառօտաբէ՛ Մարտի միջոցը արտաքին այնպէս կարգաւորեալ է որ տեսնողին համար կարծես թէ քչի հանգիստ կամ քաղաքի մէջ է, այլ հաւաքածոյ մը, պատկառելի հասարակ։ "Գիւրգը" մը, ինչպէս իրարայն շոյն հանգիստի սկիզբը կը գտնուի։ Արեւել չէր արգելք փոխանակ մի անգամէն 12 թերթի հրատարակելու եւ քիչ ամիս կարճ աւելի միջոց սպասողներու՝ քիչ միջոցի մէջ քիչ քան հրատարակել, եւ թերթին ազգեցութիւնը միշտ մտն պահել։ Ինչ տեսութեամբ ալ թերթագիրք գործած ըլլայ, մնաք իրանց ապահովութեամբ ըսել թէ 200 երես թերթին անընդհատ ընթերցողները ճարգան կը փնտռուան։ Սակայն մեր այս խոցին անցնող համար էր. վասն զի կը լսեմք որ Արեւոյ մասերս պիտի ըլլայ ամառական։

Թողունք արտաքինն եւ անցիկն թերթին ներքին արժեքը կը լսուի։ Չմոռնալ միայն յիշել՝ որ, այս միջոցը արտաքինութեամբ պատմութեամբ, եւ ստուար հաստատել եւ յաւերք հրատարակելի ստաւորագրէն — (24 թերթ) հաստատել գինն ի միասին — 3 թուրքի միայն է, որ ստուգել գովելի է եւ զարմանալի միանգամայն։ —

Արեւոյ առաջին յօդուածն է՝ "Փարս Արիս եւ օտարական քարոզչներն"։ (Այս վերնագրին ջանքին մէջ, իսկ յօդուածին սկիզբն Ա. մը միայն)։ Ատր մէջ եւսանդուն թոյլ քարոզչեալ գրելով Հայաստանի եւ իրկիկիտ մէջ պարտող "ամերիկացուն", փրանկացուն, գերմանացուն, եւ այլ ազգութիւններին, զարտիկ նպատակները կը գուշակուին, ուրեմն "աւելի սարսափելի են մարդոս գիշտախել"։ Ինչոնքներն եւ այլ իրենի քարոզչի միջոցներն, ոչ Այս ամենուն նպատակն է, իրեւ հատատաւորութեամբ յօդուածագիրն՝ "երկրորդ դատել, հայտնութիւնը ընդէն"։ "Այս բոլորի առաջն առնելու համար մնաք (յօդուածագիրը) գէթ այժմ մի փայն (կը գծենք) երկրի եւ ժողովրդի օրինաւոր ստատմանը"։

¹ Այս վերագրերը պահուած են ասոց միայն, եւ անպատճառ անէ անգամ միայն սկիզբը յօդուածագիրն։

² Ինչեք ընդ հակառակ գիտելու արդեւ ազգերն՝ որ այդ ժողովրդի արգելք ու կուսակց, լաւ հայերն կը խոսեն, հայերն կը հասկնան, եւ քաղաքական նպատակ մը զեւ իրեն փոքր ընկած է։ Այսպէս ինչպէս իրեւսականութեան մէջ կը ինչպէս ինչպէս, ինչպէս անոնք մ'անապատը զարմանք անոնք փորձելու քաղաքակրթ, եւ ինչ լաւ եւս ան մէջ կարեւորել, թէ այն "հայտնութիւնը, զոր հարգատեւութեամբ զարուս արգելքութիւնը կարող չէզաւ ընել, ինչ "եւստիցը քաղաքն է ընել։

մէջ ենք գտնուում"։ — Դիւրին միջոց այդ ստակալի շարեաց տղեն տունը, եւ սակայն "Պաշտօնը չեն ուսումնասիրում"։

Այս յօդուածն, ինչպէս քիչ մ'եղան երկրորդ նշանակալ յօդուած մը՝ տարբերակ ազգայնութիւնն մը կ'ընէ ընթերցողին վրայ։ Ազգայն "չարքը" — գիւրգը միջոց առնուն աւելու, — եւ ոչ զգործարարութեւ փոյլ իրեն։ Արեւոյ ժողովրդեւս ուսումնասիրելն լեռներ անգամ կարող է փոփոխել։ . . .

Երկրորդ յօդուածն է՝ "Ս. Ելմանայ վերանշնութեան աւթիւն"։ Հանգանակութեան հրաւեր մը, որմէ կ'անցնի յօդուածագիրն՝ "Կիլիկիայի, Թաւրոսի լեռներու, Զէյթունի. . . կրկնական վիճակը դիտելու"։ Հոս ալ զարեւել ժողովրդեան վերջոյ շնայ թշուառ վիճակի յօդուածագիրն առնել կ'ընէ, "սեւ ամեն մի քայլափոխում հանգիստեւ Եւրոպայից փոխառած գիշտաբէ ճարտիկ միջոցներն են"։ "Այս շարքին առաջը ոչ մասնաւոր դժուար կարող են աւելել եւ ոչ էլ միայն հայ հոգեւորականներէ քարոզչութիւնները, այլ մի փայն (կը գծենք) հաստատ յօդուածագիրն առնել մի ընկերակցութեամբ, որ կարող լինի իրկիկիտ ամեն մի քաղաքում եւ գիւրգը միջոցն եւ օրինաւոր զարուսներ բանալով միջոց փոխարկալ զարմանելու իրեւսական գէն"։ Հոս ալ մի եւ նոյն շարքը, թոյլ մի փայն միջոցն է հոս՝ "մի ընկերակցութեան"։ Ինչեւ արգելք մեծ կ'երեւայ վերջոյն յօդուածագիրն ամենայն ինչ մեծցրելու եւ քարոզչութեան, եւ այն բարձունքն գիւրգը միջոցի մը ձեռք կարկառելու։ "Թարուածագիրը, կ'ընէ Մալի քիչնապատ ամենայն իրաւաբէ, երգանկացութիւններն եւ առաջարկած միջոցներ ինչ, 12, տարաբաղաւոր, շատ անկողանի է գտնուում, եւ սխալում է, կարծելով թէ մի ընկերակցութեան հիմնելով եւ մի ընկերակցութեան միջոցով զարուսներ բանալով՝ կարող է թիւրապ հայերին ազատել տնտեսական, առեւտրական կրկնականութիւն, պանդխտութեան հոսանքից եւ կրտսական զանապատ պրոպագանդաներից։ Այս, կարելի է ասել զուցէ որ այդ երկրակցութիւնը շատ հեշտ է դուրս բերած, կարճ է, թոյլ, տարաբաղաւոր ազգու չէ. . . Այդ բոլորը գտնել ինչեւ, թէ է ինչ լինել յօդուածագիրն այն կարծիքով թէ առանց Ելմանային մեք հայի գոյութիւնն անգամ չը գիտենք"։ — Կան գիտցողներ։

Չորրորդ յօդուածն՝ Արեւոյ խմբագիրն Մանկութեան ամառագիրն մէջ Հնդկաստանի եւ Իրանի միջոց չարք յօդուածն ինչ քիչնապատութեան պատմական է։ Ասիկ ետքը իւր գոյ՝ "Ամեն 3. Թարուածի Գաւառագիրն Պաշտօն" կ'ընտաքուութիւնն։

"Արեւոյն մի մեծ գործաւոր, վերանշոյլ տակ խորն Արեւ. Նար-Իւլ Լուսինեանի կ'ընտաքուութիւնն (15 թուական) կը յաւերք նարինեան յօդուածին։ Այս յօդուածն ամբողջ հանգիստ կարծես բանաստեղծական մասն է։ Ընթերցողն առանց տատանելու սոյն յօդուածը կը բռնէ գիշտաբէ Կիլիկիական անտառն։ Գործն անշուշտ վախճան մ'ընէ, թոյլ ընթերցողը հարկ չունի նոյն վախճանը փոխուել հաստատ յօդուածին վերջն զուստ։

«Երևան» ասորագրութիւնն ամբողջ յօգուածին վախճանն ու արժեքը շուտով կ'իմացնէ: Միայն յօգուածագրին այն խօսքին՝ զոր կը գնէ իւր գիւնարդն բերանը՝ երև. Գ. Գաթրճեանի «Հիմնական Տարբերութիւն» անուան գրքին կը ծառէ: «Ո՛ր ասոց ձեզ թէ՛ Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցւոյ վարչապետութիւնները պարունակուած են այլեւայլ տիրացուների հնարած թերատ-պատ հաստատապատմաների մէջ» (Արտ. էջ 46.) Յօգուածագիրն զ՛. Գաթրճեան շատ միամիտ կը համարէ, եւ չի բանար նայիք «Հիմնական Տարբերութիւն» յառաջընթացի փոխ. երեսն ուր ի մէջ այլոց յառաջ կը բերուին այնպիսի քրիստոնէականներ, զորոնք «տիրացուների հնարած թերատ-պատ հաստատապատմաներ» անուանել չգիտենք քննչէն կը համարակալի: Երեսնածագիրն թէ միտ գնէր թէ ինչպիսի ծանր իրաց վրայ կը դրէ, քիչ մը հիմնովին կը քննէր անշուշտ, եւ այս մասն զուր կը ձգէր իւր բերքնուածին...:

Սակեւտեւ իրական յօդուածներն՝ «Տաճկահայք եւ նոցա Սահմանագրութիւնը, Հայուհի, Կիլիկիա, Եւրփոյի, Մի հայաստակ քիւրճ Զարուստ», Զէյթնի թունի անցնալից եւ ներկայից, Զէյթնի տեղադրական հաստատական աղագրական պատմական շատ տեղեկութիւններ կը բովանդակեն, եւ կ'երեւի թէ ընդհանրապէս իրազեւ տանիքներէ դուրսած են: Թողութիւնը այլեւայլ բանաստեղծական արտաստեղծութիւնն որ Արտ. Բ. Զարուստ հետ կապ չունի, «Մասնաւորութիւնն, որոշինչ բան կը բովանդակէ. «Այլեւայլեւ», «Եւրփոյ շուրջը», որուն մէջ միայն մէկ թէ եւս ինքի կը յիշուի, եւ զիւրի միջոց մ'ալ հոս կ'առաջարկուի Ասոց յաւերժող, «Հայագի Միջոց Մեղքուած խան, եւ Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցիները, հետաքրքրական են, բայց Մեղքուած խանի կենսագրութիւնը լաւ տպագրութիւն չ'ընէր ընթերցողին վրայ»:

Ար վերջապէսն Արտ. Բ. Զարուստ մարմնոյն վրայ մեր քննադատութիւնն, ամբողջով մեր խօսքն թէ Արտ. Բ. Զարուստ իմ խմբագրութիւն կը պատի, կայ աստիկ յօդուածն ու զրգուածութիւն եւ միջնորդական ոգի. վերջին աստիճանի յուստեսութեան (pessimisme) հետ գիւրհաւան լուստեսութիւն (optimisme)

1 Արտ. Բ. Զարուստ տպագրութեան ընթերցող զոյն համառօտութիւն Արտ. Բ. Զարուստ ամենապարզապէս կեցեցու չկայ քրիստոնէական հաստատ. եւ դատմութեանց վրէժ հարգաբարձութիւնը արագապէս բացամիտ հաստատութիւններ, հարկաւ լին ժամանակ ի տպական օգտի մանկեղծ համապէս, առ որ տպակ ի սփին զինքն մեր պարբերական տպագրութիւնը մեր ձեռագիրը: Ըստ 1850 Մարտի 20: Պարբերական կաթոնդիկան ամենայն չկայ զինքն եւ թիւ. կը կարգաւ. կառման վճար տպական քրիստոնէական վարչապետութեան նորոգ բարեկարգ ի վարչապետ Բովանդակ Պատմութիւնը ծերայինը:

Ի 15 Հոկտեմբեր Պարուստը ծեր կարգապետան Բովանդակ Պատմութիւն նորոգ յորինած համառօտ քրիստոնէական վարչապետութիւնը քննչէն մանր խօսքով թիւներն եւ ըստ ամենայն համապէս զանազան ուղղապատ. վարչապետութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ տաւաղ համառօտութիւն մեր ի տպագրութիւն նորա, մինչեւ ցարդ ի լայն ընթացի վարչապետութեան անկի յարմարութիւն յառաջ գարդարութիւն մանկեղծ աղբիւր — Ստորագրութիւնը ժողովրդական ձեռքեր ժողովար:

զարմանալի կերպով լծակից եղած: Զեպք գիտեր որ Արտ. Բ. Զարուստ ընթերցող պիտի կարող ըլլայ հասնիլ գիտած նպատակին:

Սակեւտեւ անկ նոր հրատարակութիւնն ունի իւր դժուարութիւնն: Սկիզբը միշտ դժուար է, հետզհետեւ կը դիւրանայ եւ կը կատարելագործուի: Տերեւտիտի խօսքն այս օրս ալ կ'արժէ:

Omnia, dum incipias, gravia sunt
Dumque ignores; ubi cognoris: facilia.

Ոմնայն ինչ երբ սկսիս, դժուարին է
Եւ երբ չես գիտեր: Գիտեսալով պէս՝ դիւրին:

Եւ ամենեւին տարակոյս չկայ որ Արտ. Բ. Զարուստ իմ ինքնին իրեւ խորհրդի եւ պաշտօնաւոր պիտի ընդունի: Բաւական է զմեզ ապահովութեւն յարգ խմբագրին սա խօսքը. «Գաղտնի այս առաջին գրքին» հարկ ենք համարած տեսլել, որ անշուշտ նա, որպէս նոր երեսն եկող հրատարակութիւն՝ կունենայ թերեւս եւ ոչ մի պակասութիւն, այլ շատ, որի մասին կանխորէն ընթերցող հրատարակութեան ներդրումութիւնն ենք խնդրում:

Միջին ներուճ կամակար տուած ժամանակ՝ ապահով ենք որ նոյնը մեզ ալ չի դառնալիք: — Անցնինք այսժ Բարտի Տեղադրական:

Սո. Մալխասեանի Հեղափոխութիւն իւր թագաւոր, որը բարեկամութիւնն արդէն 1882 ին՝ զինաւորաբար դերմանեցին թարգմանութեան վրային հայերէն աշխարհագր թարգմանած ըլլալով՝ այսժ Արտ. Բ. Զարուստ կը հրատարակէ: Եւ որովհետեւ կը համարի թէ իւր թարգմանութիւնն առաջին հայ թարգմանութիւնն է, պատշաճիք տեսնել «Եւրփոյին նոր կիրառութիւնները մանկեղծ»:

Պ. Զ. Արտ. Բ. Զարուստի Հեղափոխութիւն վրայ գրած քննադատական գործնին՝ յառաջընթացին մէջ (Եր. Ը) կը յիշէ թէ Պր. Ս. Արտ. Բ. Զարուստ «Արեւիկին» արդէն հայ թարգմանութեան հրատարակած է: Եթէ Պր. Մալխասեան իւր թարգմանութեան յառաջընթացը 1882 ին՝ գրած է, ինչպէս կ'ըսէ, կարող էր անշուշտ 1887 ին պէտք եղած փոխութիւններն մանկեղծ:

Սո. Մալխասեանի կ'ըսէ թէ թարգմանութեան մէջ բաց յայլոց՝ գիտարարական Հէյնրիխ Գուտի դերմանեցին շարժարտ թարգմանութեանն ի հետեւած է, եւ հարկ եղած ժամանակ դիմել է նաեւ բնագիրը համառօտութեան համար: «Այս կերպով կ'ըսէ, իմ թարգմանութեանն Եւրփոյին եւ կարեւոր համառօտութիւնն երաշխաւորական են: Եւ իրօք ընդհանրապէս լաւ եւ յաշն թարգմանութիւնն է իւր թագաւորը. ապաւին բնագիրն հետ համառօտ կարեւորապէս ետեւ՝ պէտք էր ուղղել ծանրով գործել՝ բնագիրն վրային թարգմանել եւ միայն համառօտութեան համար թարգմանութեանց դիմել: Ասոր հակառակ գործուած ընթացի պատճառաւ՝ ինչպէս միայն առաջին երկու թիւներուն համառօտութիւնը ցուցցեղ, շատ տեղ

1 Հեղափոխութիւն եւ իւր Համառօտ ողբերգութեան արդիւնն ու քննադատութիւնները, Թիֆլիս, 1887:

